

Nowo- czy późnobabiloński? Powracający temat w dyskusji nad periodyzacją dziejów Babilonii I tysiąclecia p.n.e.

Punktem wyjścia dla niniejszych rozważań jest okres, w którym w Babilonie panowała dynastia zapoczątkowana przez Nabopolasara a kończąca się wraz z panowaniem Nabonida, czyli lata 626-539 p.n.e. Za panowania tej dynastii Babilon stał się stolicą ogromnego państwa obejmującego nie tylko większość Mezopotamii ale też Cylicję, Syrię, Palestynę. Czasy świetności Babilonii za Nabopolasara i następców stały się oczywiście przedmiotem wzmożonego zainteresowania badaczy. Zaowocowało to m.in. różniącymi się od siebie propozycjami nazwania omawianego okresu oraz umiejscowienia go w ramach ogólnego systemu periodyzacji dziejów Mezopotamii pierwszego tysiąclecia p.n.e.

Dynastię zapoczątkowaną przez Nabopolasara nazywa się nowobabilońską lub chaldejską.¹ Podobnie państwo, w którym panował on i jego następcy nazywane bywa nowobabilońskim lub chaldejskim. Stosowanie określenia 'dynastia chaldejska', choć powszechne, budzi jednak sprzeciw. Nazwa ta została przekazana przez Greków, dla których Chaldeczyk stał się synonimem mieszkańca Babilonii. Nie mamy jak dotąd żadnych danych potwierdzających, że Nabopolasar lub ktoś z jego następców był Chaldeczykiem.² P.-A. Beaulieu opowiada się z tego powodu za stosowaniem nazwy 'nowobabilońska' dla dynastii zapoczątkowanej przez Nabopolasara.³ S. Hauser używa jednak określenia 'chaldejska' uważając z kolei, że określenie 'nowobabilońska' dla tej dynastii jest nazwą programową.⁴

Historycy w opracowaniach podręcznikowych używają terminu państwo bądź imperium nowobabilońskie.⁵ W. von Soden stosuje nawet w swojej książce połączony termin „The Neo Babylonian Chaldean Empire”.⁶

Stosowanie nazwy 'dynastia nowobabilońska' oraz 'państwo nowobabilońskie' zderza się jednak z niejednoznacznym stosowaniem terminu 'okres nowobabiloński' i terminów pochodnych. W historii Babilonii początek okresu nowobabilońskiego łączy się zwykle z początkiem panowania Nabonasara (748/747 p.n.e.), które przez samych mieszkańców Babilonii postrzegane było jako wyraźny punkt przełomowy w ich dziejach. Koniec okresu nowobabilońskiego umiejscawiany jest zwykle już w czasach panowania Achemenidów i bywa różnie datowany. Jedną z takich dat jest rok 482 p.n.e. za panowania Kserksesa, który po dwóch rebeliach, jakie wybuchły w Babilonie zniósł specjalny status tej części imperium perskiego.⁷

Filologia w badaniach języka, pisma i źródeł pisanych używa określenia 'nowobabiloński' dla okresu ok. 1000-626 p.n.e., co oznacza, że nazwa 'nowobabiloński' dotyczy dokumentów powstałych do końca asyryjskiej zwierzchności w Babilonii. Kolejny okres rozwoju piśmiennictwa w Mezopotamii, przypadający na czasy dynastii Nabopolasara, nazywany jest 'późnobabilońskim'.⁸ Według części badaczy okres 'późnobabiloński' obejmuje także czasy panowania w Babilonii Persów, Seleucydów aż do końca tradycji piśmiennictwa klinowego.⁹

¹ Pojawiają się głosy podważające słuszność stosowania terminu dynastia, cf. J. A. BRINKMAN, 'Nabopolasar', in: RIA 9, 1/2 Lieferung, Berlin-New York 1998, p. 15.

² Ibidem, cf. też G. FRAME, 'Chaldean', in: Oxford Encyclopedia, vol. I, p. 482-484; P.-A. BEAULIEU, *King Nabonidus and the Neo-Babylonian Empire*, in: Civilizations of the Ancient Near East, J. M. Sasson ed., vol. II, New York 1995, p. 969.

³ P.-A. BEAULIEU, *op. cit.*, p. 969.

⁴ S. R. HAUSER, *Siehst Du die Zeichen an der Wand? Zum Ende altorientalischer Kultur*, in: Zwischen Euphrat und Indus: aktuelle Forschungsprobleme in der Vorderasiatischen Archäologie, K. Bartl ed., Hildesheim-Zürich-New York 1995, p. 251, n. 1.

⁵ CAH III: *The Assyrian Empire*, Cambridge 1965, p. 206-225 ('New Babylonian Empire'); FISCHER Weltgeschichte IV, *Die altorientalische Reiche III*, Frankfurt am Main 1967, p. 93-111 ('Das Ende Assyriens und das neubabylonische Reich'); J. OATES, *Babylon*, London 1988, p. 126 ('The Neo-Babylonian

Dynasty"); D. CHARPIN, *The History of Ancient Mesopotamia: An Overview*, in: Civilizations of the Ancient Near East, J. M. Sasson ed., vol. II, New York 1995, p. 826 ('Neo-Babylonian Empire').

⁶ W. VON SODEN, *The Ancient Orient. An Introduction to the Study of the Ancient Near East*, Michigan 1994, p. 59-60.

⁷ P.-A. BEAULIEU, *op. cit.*, p. 969.

⁸ W. VON SODEN, *Grundriss der akkadischen Grammatik* [AnOr vol. 32], Rom 1952, § 2 h; idem, *Ergänzungsheft* [AnOr vol. 47], Rom 1969, p. 1; W. VON SODEN, W. RÖLLIG, *Das akkadische Syllabar* [AnOr vol. 42], Rom 1967, § 2, p. XXXIII.

⁹ Cf. K. KESSLER, *Uruk: Urkunden aus Privathäusern. Die Wohnhäuser westlich des Eanna-Tempelbereich. I.* [AUWE vol. 8], Mainz am Rhein 1991, p. 3; E. GEHLKEN, *Uruk: spätbabylonische Wirtschaftstexte aus dem Eanna-Archiv. I.* [AUWE vol. 5], Mainz am Rhein 1990, p. 6.

Nieco odmienną propozycję wysunął H. M. Kümmel. Uznawał słuszność stosowania terminu 'późnobabiloński', bowiem według niego koniec władzy asyryjskiej i początki panowania Nabopolasara oznaczają znaczący przełom w historii i kulturze Babilonii, stąd konieczne jest wyodrębnienie tych dwóch okresów, zarówno w historii, jak w filologii. Proponował on jednak, żeby dla okresu panowania Persów i Seleucydów używać określeń 'achemenidzki', 'seleukidzki', przy czym okres 'achemenidzki' zaczyna się u niego w pierwszych latach panowania Dariusza I.¹⁰ Oznacza to, że okres 'późnobabiloński' trwa po upadku państwa 'późnobabilońskiego' przez całe panowanie w Babilonie Cyrusa i Kambyzesa.

Nie wszyscy badacze porządkują materiał według wspomnianego wyżej schematu. A. K. Grayson publikując kroniki babilońskie zastosował inny podział. Kroniki 'późnobabilońskie' obejmują u niego dopiero okres po zdobyciu Babilonu przez Cyrusa w 539 p.n.e.; wcześniejsze kroniki nazywa Grayson 'nowobabilońskimi'.¹¹

W archeologii Mezopotamii w przypadku drugiego i pierwszego tysiąclecia p.n.e. nazewnictwo archeologiczne oparte jest na następstwie kolejnych organizmów politycznych i związanych z nimi faz rozwoju historycznego. Określenie 'nowobabiloński' stosuje się najczęściej na oznaczenie okresu panowania dynastii nowobabilońskiej,¹² ale zasada ta nie obowiązuje powszechnie. E. Heinrich w swoim dziele „Die Tempel und Heiligtümer im Alten Mesopotamien” ujmując materiał archeologiczny w ten sposób, że jeden rozdział poświęca budownictwu sakralnemu nowoasyryjskiemu i nowobabilońskiemu (po 626 p.n.e.)¹³ a następny już łącznie późnobabilońskiemu (tak nazywa czasy panowania dynastii Nabopolasara), 'postbabilońskiemu' („nachbabylonische Zeit”) i dziejom architektury sakralnej Mezopotamii aż po czasy Seleucydów włącznie.¹⁴ Ten sam autor zaproponował jednak

inny podział materiału w kolejnej monografii, poświęconej architekturze pałacowej Mezopotamii. Osobne rozdziały poświęcone są pałacom nowoasyryjskim oraz pałacom państwa późnobabilońskiego (tak Heinrich określa państwo Nabopolasara i następców).¹⁵

E. Strommenger stosowała w swej publikacji ceramiki z Uruk określenie 'nowo- i późnobabiloński' łącznie na oznaczenie form ceramicznych pierwszego tysiąclecia p.n.e. poprzedzających okres hellenistyczny.¹⁶ Ceramika w nowej publikacji niemieckich wykopalisk w Uruk oznaczana jest już prawie wyłącznie jako 'nowobabilońska'.¹⁷ Jedynie wyjątkowo w przypadku naczyń datowanych przez kontekst archeologiczny (np. znaleziska archiwów tabliczek klinowych w naczyniach) na okres panowania Nabuchodonozora czy Nabonida stosowano określenie 'późnobabiloński'.¹⁸ McGuire Gibson stosował w publikacji badań powierzchniowych okolic Kisz ogólne określenie 'nowobabiloński' dla całej ceramiki z pierwszej połowy I tysiąclecia p.n.e.¹⁹

B. Wittmann opisując nowy styl w gliktyce, którego przykłady pojawiają się w czasie panowania Nabuchodonozora II a trwają po panowanie Dariusza II, czyli można je datować na lata 600-400 p.n.e., nazywa go 'późnobabilońskim' i używa określenia 'okres późnobabiloński' na czasy rozpoczynające się od mniej więcej Nabopolasara.²⁰

Terminy 'nowobabiloński' oraz 'późnobabiloński' przenoszone są na tereny położone poza Babilonią a opalone przez Babilończyków po upadku Asyrii w końcu VII w. p.n.e. Kohlmeyer opisując miejscowość Qaruz, położoną między Eufratem a Balichem, mówi o śladach zasiedlenia z okresu późnobabilońskiego.²¹ Dla północnej Mezopotamii stosowane jest jednak i inne nazewnictwo. D. Morandi Bonacossi, przedstawiając wyniki badań powierzchniowych nad dolnym Chaburem, idzie za

¹⁰ H. M. KÜMMELE, *Familie, Beruf und Amt im spätbabylonischen Uruk. Prosopografische Untersuchungen zu Berufsgruppen des 6. Jahrhunderts v. Chr. in Uruk* [Abhandlungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, Nr. 20], Berlin 1979, p. 14. Kümmel stosuje konsekwentnie określenie 'późnobabiloński': odnosząc się do historii mówi o „państwie późnobabilońskim tzw. chaldj-skim” (p. 12) lub „państwie chaldejskim” (np. p. 14) czy „panowaniu chaldejskim” (ibidem). Kümmel zaznacza przy tym, że część badaczy stosuje dla tego okresu określenie 'nowobabiloński'.

¹¹ A. K. GRAYSON, *ABC*, p. 8.

¹² S. R. HAUSER, *op. cit.*, p. 251, n. 1.

¹³ E. HEINRICH, *Die Tempel und Heiligtümer im Alten Mesopotamien*, Berlin 1982, p. 243.

¹⁴ Ibidem, p. 283.

¹⁵ E. HEINRICH, *Die Paläste im Alten Mesopotamien* [Denkmäler Antiker Architektur vol. XV], Berlin-New York, 1984, p. 98-197 („Neuassyrische Paläste”), p. 198-231 („Die Paläste

im spätbabylonische Reich”).

¹⁶ E. STROMMENDER, *Gefäße aus Uruk....* [ADFU vol. 7], Berlin 1967, passim.

¹⁷ Cf. B. SALJE, *Uruk - Keramik der neubabylonischen Zeit aus der Grabungen in Uruk-Warka*, BaM 23, 1992, p. 373, 389 wraz z n. 63.

¹⁸ Ibidem, p. 376-378.

¹⁹ MCGUIRE GIBSON, *The City and Area of Kish*, Coconut Grove, Florida, 1972, p. 159.

²⁰ B. WITTMANN, *Babylonisches Rollsiegel des 11.-7. Jahrhunderts v. Chr.*, BaM 23, 1992, p. 171-172.

²¹ K. KOHLMAYER, *Drei Stelen mit Sin-Symbol aus Nordsyrien*, in: *Von Uruk nach Tuttul. Eine Festschrift für Eva Strommenger. Studien und Aufsätze von Kollegen und Freunden*, B. Hrouda, S. Kroll, P. Spanos eds., München-Wien 1992, p. 96.

periodyzacją zaproponowaną przez M. Lebeau dla terenów Syrii²², wprowadzając jedynie modyfikację polegającą na podziale epoki żelaza III (700-330 p.n.e.) na dwa podokresy: 'A' kończący się wraz z końcem okresu nowobabilońskiego („neubabylonische Zeit”) oraz 'B' odpowiadający okresowi perskiemu („Perserzeit”).²³ Powszechnie używany w publikacjach i opracowaniach z tego terenu jest termin „postasyryjski” w różnych kontekstach. Dla S. Anastasio oznacza on okres od upadku Asyrii po koniec panowania Achemenidów, czyli koniec VII-koniec IV w. p.n.e.²⁴ Wśród części badaczy stosowanie tego terminu budzi zastrzeżenia, wprowadzenie go może bowiem sugerować jakieś zmiany kulturowe czy wręcz etniczne, a nic na nie nie wskazuje. Zarzucano mu także zbytnią ogólnikowość oraz brak możliwości precyzyjnego datowania.²⁵ A. Green w swoim artykule używa go z zastosowaniem cudzysłowu i objaśnieniem, że chodzi tu o okres postimperialny.²⁶ W opracowaniach w języku niemieckim spotyka się zarówno określenie „nachassyrisch”, jak i „post-assyrisch”.²⁷ Czasami dla bardziej precyzyjnego określenia używa się terminu „immediately Post-Assyrian”.²⁸ Pojawia się również terminologia wymienna: „...graves of a post-Assyrian occupation, possibly to be dated to the Neo-Babylonian period”.²⁹

Jako ostatni przykład przedstawię jeszcze ogólny podział zastosowany przy publikacji pieczęci stemplowych z kolekcji Uniwersytetu we Fryburgu. Materiał z Mezopotamii ujęty został według schematu, odnoszącego się do następstwa faz rozwoju historycznego: okres nowoasyryjski/nowobabiloński datowany jest na 1045-612 p.n.e., okres późnobabiloński na lata 612-539 p.n.e., w końcu okres perski na lata ok. 539-331 p.n.e.³⁰

Przedstawiony powyżej przegląd nie jest oczywiście kompletny, daje natomiast wystarczające pojęcie na temat różnorodności używanej terminologii i problemów z tym związanych.

Niejednoznaczne i wymienne stosowanie określeń 'nowobabiloński' czy 'późnobabiloński' przez różnych badaczy utrudnia w niejednym przypadku korzystanie z literatury fachowej, jeśli nie jest ona opatrzona dodatkowymi wyjaśnieniami. Nic nie wskazuje na możliwość ustalenia wspólnej terminologii stosowanej przez historyków, filologów i archeologów.

Trzeba uznać, że jeśli chodzi o archeologię, za określeniami 'nowobabiloński', 'późnobabiloński' czy 'postasyryjski' nie kryją się na tyle wyodrębnione, zdefiniowane, dobrze określone jednostki aby oprzeć się kolejnym zmianom nazewnictwa. Charakterystyczny jest fakt używania różnych nazw dla rozmaitych kategorii zabytków (architektura, ceramika, gliktyka) powstałych w tym samym czasie !

Istniejąca rozbieżność między przemianami dostrzegalnymi w kulturze materialnej I tysiąclecia p.n.e. a naszą wiedzą na temat zmian historycznych i politycznych stale prowadzi do chęci wprowadzenia bardziej szczegółowego podziału w archeologii, który odzwierciedlałby stan naszej wiedzy o historii okresu. Tym należy tłumaczyć próby wyodrębniania w archeologii okresu panowania dynastii Nabopolasara jako odrębnego okresu, choć z trudem dałoby się znaleźć ku temu podstawy. Wszystko przemawia raczej za ciągłością kultury materialnej sięgającą aż w czasy perskie.

Na koniec jeszcze jedna uwaga. W I tysiącleciu p.n.e. istniały na Bliskim Wschodzie organizmy polityczne, które obejmowały swym zasięgiem i mniejszym lub większym wpływem obszary o odmiennych tradycjach kulturowych i różnych stopniach rozwoju. Jednakże mechaniczne przenoszenie nazewnictwa (okres nowoasyryjski, nowobabiloński, perski) na tereny Syrii czy Palestyny nie odpowiada rzeczywistemu rozwojowi kultury materialnej tych ziem i prowadzi do zniekształceń naszego oglądu ich dziejów.

²² M. LEBEAU, *La céramique de l'âge du Fer II-III à Tell Abou Danné et ses rapports avec la céramique contemporaine en Syrie*, Paris 1983, p. 21 sq., fig. 6.

²³ D. MORANDI BONACOSSO, *Die eisenzeitliche Keramik der TAVO-Geländebegehung des Unteren Habur-Gebiets*, in: *Iron Age Pottery...*, p. 193, n. 4.

²⁴ S. ANASTASIO, *Prospection Archéologique du Haut-Khabur occidentale (Syrie du N.E.). Preliminary information on the pottery of the Iron Age*, in: *Iron Age Pottery...*, p. 174, n. 6.

²⁵ A. GREENE, *The Ninivite Countryside. Pots and Places of the Eski-Mosul Region in the Neo-Assyrian and Post-Assyrian Periods*, in: *Iron Age Pottery...*, p. 94, n. 18.

²⁶ Ibidem.

²⁷ D. MORANDI BONACOSSO, op. cit., p. 194 („nachassyrisch” w odniesieniu do osadnictwa w Nimrud i „postassyrisch” w odniesieniu do materiału ceramicznego z Khirbet Qasrij, prawdopodobnie jako naśladowanie angielskiego terminu używanego w publikacji Kh. Qasrij).

²⁸ A. HAUSLEITER, *Neo-Assyrian Pottery from Kalbul/ Nimrud with special reference to the Polish excavations in the „Central Building” (1974-1976)*, in: *Iron Age Pottery...*, p. 27; A. GREENE, op. cit., p. 91, 116.

²⁹ A. HAUSLEITER, op. cit., p. 25.

³⁰ H. KEEL-LEU, *Vorderasiatische Stempelsiegel. Die Sammlung der Biblischen Instituts der Universität Freiburg, Schweiz* [OBO 110], Freiburg, Schweiz 1991, p. 8.

**NEW- OR OLDBABYLONIAN ? RETURNING TOPIC OF THE DISCUSSION ON THE CHRONOLOGY
OF BABYLONIA IN THE 1ST MILLENNIUM BC**

SUMMARY

The period when Babylon was ruled by the dynasty starting with the reign of Nabopolassar and ending with the reign of Nabonidus, i.e. years 626-539 B.C., that is when the city became the capital of the great state comprising not only the majority of Mesopotamia but also Cilicie, Syria and Palestine - is the subject of a great interest of many scholars. It resulted in several varying propositions concerning the naming of the discussed period and the placing it within the frames of the general system of periodization of the history of Mesopotamia in the first millennium B.C. The terms: chaldean, neo-babylonian, late-babylonian, post-assyrian exist parallelly in scientific literature and the choice of one of them depends on the scientific discipline (history, archaeology, assyriology) and the mother tongue of the writer. The use of different terms for different categories of artefacts (in architecture, ceramics, glyptics) appearing at the same

time is very characteristic. The variety and the lack of definite meanings of the terms used in history, assyriology and archaeology of that period are big obstacles in any attempt of scientific research.

The diversity between the changes visible in the material culture of the first millennium B.C. and our knowledge on the historical and political changes provokes the attempts to introduce a more detailed division in archaeology, which would reflect the actual state of our knowledge concerning the history of the period in question. Thus, it is not surprising that there have been attempts to constitute in archaeology the period of the reign of Nabopolassar's dynasty as an independent period, although it would be difficult to find a justification for doing so. Archaeology gives evidence of the continuity of the material culture up to the Persian period.

Wykaz stosowanych skrótów

ADFU	<i>Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk Warka</i> , Berlin.
AnOr	<i>Analecta Orientalia</i>
AUWE	<i>Ausgrabungen in Uruk-Warka. Endberichte</i> , Berlin.
BaM	<i>Baghdader Mitteilungen</i>
CAH	<i>Cambridge Ancient History</i> , 3rd edition, Cambridge, 1970.
A.K. Grayson, ABC	A.K. Grayson, <i>Assyrian and Babylonian Chronicles [Texts from Cuneiform Sources 5]</i> , Locust Valley, New York 1975.
Iron Age Pottery...	<i>Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia. Papers presented at the meetings of the international "table ronde" at Heidelberg (1995) and Nieborów (1997) and other contributions [Altertumskunde des Vorderen Orients. Archäologische Studien zur Kultur und Geschichte des Alten Orients, Bd. 10]</i> , A. Hausleiter, A. Reiche eds., Münster 1999.
OBO	<i>Orbis Biblicus et Orientalis</i> , Fribourg/Göttingen.
Oxford Encyclopedia	<i>The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East</i> , E. M. Meyers ed., 4 vols., New York-Oxford 1997.
RIA	<i>Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie</i> , Berlin/New York 1932.
TAVO	<i>Tübinger Atlas des Vorderen Orients</i>